

נשמה של כורדי

כשארי וארי חשבו על מסע לעירק, הם תכננו מסע אקשן מלחמתי עם נגיעות של היסטוריה יהודית עתיקה, אבל כשהגיעו למרחק עשרות קילומטרים מזירת הלחימה חיכתה להם הפתעה | ברוכים הבאים לעולמם המסוכן של הבנג'וזים, הכורדים ממוצא יהודי ששימרו במחתרת מנהגים יהודיים במשך עשרות שנים, ומתעוררים דווקא עכשיו לתחיה | הסכנות של דאע"ש, הקשרים החשאיים עם מדינת ישראל והבלבול של יהודים שכמעט ונתלשו מעם ישראל | יומן מסע

ארי גרינשפן וארי זיבוטפסקי

צילום: ארי גרינשפן, ארי זיבוטפסקי, אליהו בירנבוים, אימג' בנק AFP

סימני יהדות? ארי גרינשפן (שני מימין) וארי זיבוטפסקי בבית המרוחץ היהודי בארזאן עם השיח המקומי

בעקבות הנביא האבוד. אתר קברו של נחום הנביא

היסטוריה של כבוד הדי. על קברו של המולה מוסטפה באראוני

הכורדים מפוזרים במדינות רבות והם מהווים אוכלוסיות מיעוט בטורקיה, אירן, עירק וסוריה. רובם המכריע של הכורדים הם מוסלמים, אבל יש בהם גם נוצרים ויהודים, יחד עם עוד כמה מיעוטים, כמו הצורואסטריאנים, יזדים, בהאים, וקבוצות קטנות אחרות. כורדיסטן היא מחוז קשה וכפי שאומרים לנו המקומיים: "לכם לפחות יש את הים התיכון בגבול האחד". כוונתם היתה, שגם מדינת ישראל וגם כורדיסטן העירקית מוקפות מדינות אויב, אבל לפחות הים אינו שכן אליהם, בעוד כורדיסטן העירקית גובלת בטורקיה האנטי-כורדית, בסוריה, בעירק, בדאע"ש ובאירן.

על סף תהום

נכנסנו לעירק דרך איסטנבול, דרך הבירה המחוזית של כורדיסטן, ארביל - עיר מודרנית ועשירה למראה, בעלת למעלה ממיליון תושבים. כאן, אפשר בקלות לשכוח שדאע"ש נמצאת במרחק של עשרות קילומטרים בלבד, ושבגדד וערים עירקיות אחרות המתמודדות עם חוסר היציבות האזורית מצויות לא בהרבה דרומה ממנה. אבל, למרות השקט לכאורה, ישנן תזכורות תכופות לכך שאנו נמצאים באזור מלחמה רב-לאומי. נפגשנו בשדה התעופה עם י', מאבטח חמוש שילווח אותנו לאורך רוב זמן שהותנו בכורדיסטן. בעוד הוא מלווה אותנו למרדס השטח הממוגן שלו, הבחנו באקדח בנרתיק החגורה המסורתי שלו וברובה אוטומטי שהיה מונח על רצפת הרכב.

כעלינו אל המטוס היוצא לעירק, נתקלנו בהרבה גבות מורמות. מכל כיוון אנשים הסתכלו על הכיפות שלראשינו. לא בהכרח בעיונות. לפעמים בסקרנות, לפעמים בחיוך ובדרך כלל בידדות ובפנים מאירות. הכיפות הזמינו קריאות מהסוג של 'אנחנו אוהבים יהודים' ו'כל הכבוד' - ואנחנו גילינו עולם תוסס וחי שבצל האימה מזוועות דאע"ש שמשתולל לא רחוק מכאן, זוכר ומתגעגע לחיים היהודיים שפיכו כאן בעבר.

הרצון לנסוע ולתור בכל מקום בעולם אחרי יהודים, לא חדש לנו, בשנים האחרונות היינו באינספור מקומות וחקרנו את שארית הפליטה בקהילות שונות בכל רחבי כדור הארץ, אבל לנסוע לעירק? המדינה שחלק משטחיה כבושים בידי דאע"ש והיא נתונה במרחץ דמים של מלחמת אזרחים? על זה לא חשבנו. אבל, לפני כמה חודשים, כששמענו שממשלת כורדיסטן - מחוז אוטונומי למחצה בצפון עירק - מינתה נציג לענייני יהודים, פשוט היינו חייבים לנסוע ולראות במו עינינו. החלטנו להזמין את עצמנו כאורחי.

עבור אלו מאיתנו המתגוררים בארצות המערב, מעורר השם 'עירק' רושם של מלחמה מתמשכת ומתקפות טרור בלתי פוסקות. מסדאם חוסיין, דרך מלחמת אירן-עירק, הפלישה האמריקנית לעירק, הוואקום השלטוני שלאחריה ועד עלייתה המהירה כברק של דאע"ש הרצחנית. המדינה הזו מקוללת, מוכת דמים וחוסר יציבות אכזרי. עם זאת, הברורים והחוקרים שלנו מאחורי הקלעים יחד עם ארגוני ביטחון שונים, העלו עבורנו שנושא הביטחון בכורדיסטן - ואפילו חבישת כיפות בפרהסיה - לא יהווה בעיה.

קבר עזרא? ארי וארי בבית הקברות בארביל

ובכן, גם אם הצעידיה ברחובות הכורדיים נחשבת לבטוחה, עדיין היינו צריכים להחליט אם לטוס דרך ירדן ומעל שטחים בשליטת דאע"ש, או דרך טורקיה. למרות עשרות שנות המתיחות בין טורקיה לכורדיסטן (מפלגת הפועלים הכורדית - PKK, ארגון טרור השקוע במאבק צבאי מתמשך נגד ממשלת טורקיה במטרה להקים את כורדיסטן העצמאית על אדמת טורקיה. בשנה האחרונה בלבד נהרגו 3,000 כורדים מהארגון בידי הטורקים), עדיין ישנן טיסות תכופות של 'טורקי-איר' לכורדיסטן, וכך יצאנו מתל-אביב לאיסטנבול.

מכיוון שזמן שהייה שלנו על הקרקע היה מוגבל למדי, הבנו מהר מאוד בזמן שישבנו על גיבוש התכניה שלנו, שנוזקק לאיש-שטח מקומי שיארגן את הפגישות שלנו עם האנשים הנכונים ויעזור לנו לנוע ממקום למקום ביעילות במהלך ביקור הבזק הזה. גילינו שאחת מדמויות המפתח ביהדות כורדיסטן הינה אישה, בשם יהודית נוריק - עיתונאית וסופרת גרמנית המתגוררת בעירק הכורדית מזה שמונה שנים. לבה נכבש מההיסטוריה של יהדות כורדיסטן והיא אף כתבה ספר בדיוני על המורשת היהודית של כורדיסטן. בסופו של דבר התברר לנו כי לעולם לא היינו מסתדרים ללא סיועה, מהרגע שהצבנו את רגלנו על קרקע עירק ולאורך המרוץ נגד הזמן שהיה לנו במדינה שסועה ורוויית מאבקים זו.

שרידים מעידן אחר. בית הכנסת באלקוש

למרות שלושים מיליון הכורדים שחיים במזרח התיכון, מעולם לא היתה מדינה כורדית עצמאית.

לכל אורך דופן האוהל עמד שולחן ארוך עמוס בבשרים, אורז ופיתות, כיבוד עבור מאות האנשים ששהו שם בזמן שישבנו שקועים בשיחה רצינית עם ראש העיר, שנחשב לאחד האישים העוצמתיים ביותר במדינה - מדברים הן על האובדן האישי שלו והן על הפוליטיקה המקומית

בסוריה שנהרסה בידי דאע"ש עד היסוד. למרות שהמקומיים גאים במסירותם לפליטים אלה, שני מיליון מהם דיים כדי לערער את גם את שלוותם של המארחים הכורדים. תיירים ישראלים נדירים כאן, ולמרות שנכנסנו עם דרכונינו האמריקניים, זכינו ליחס של אורחים ישראלים נכבדים. נדהמנו כששני אנשי ביטחון בשדה התעופה שהבחינו בכיפותינו, הניפו את אגודליהם לאות הערכה ואמרו - "אנחנו אוהבים ישראלים". נראה, שמשרד הדתות ראה בנו 'משלחת' חשובה, ולכן נלקחנו במהירות לאוהל האבלים של ראש עיריית ארביל, כדי להביע את תנחומינו. אימו מתה שלושה ימים קודם ממחלה ממאירה, לאחר

טיפול ממושך בעמאן, ירדן. הוא בא ממשפחה גדולה וחזקה מאוד, והאוהל היה ענק, כמו גם היחידה הצבאית שאבטחה את האזור. למרות זאת, נשלחנו פנימה בהינף יד, וכשנכנסנו והתיישבנו - התקבלנו על ידי ראש העיר ואחיו, מפקד בצבא וראש היחידה למאבק בטרור במדינה. לכל אורך דופן האוהל עמד שולחן ארוך עמוס בבשרים, אורז ופיתות, כיבוד עבור מאות האנשים ששהו שם בזמן שישבנו שקועים בשיחה רצינית עם ראש העיר, שנחשב לאחד האישים העוצמתיים ביותר במדינה - מדברים הן על האובדן האישי שלו והן על הפוליטיקה המקומית. הופתענו לטובה מיחסו החביב ומרגשי הכבוד והידידות ששידר ביחס

למדינת ישראל. היה זה נושא שחזר על עצמו פעמים רבות במהלך הביקור שלנו.

אגדת עזרא הישן

כיום, ארביל היא עיר מודרנית, אבל פעם היא היתה מרכז הממלכה האשורית, אדיאבין, המוכרת היטב ליהודים לאחר שבשלב מסוים התגיירה משפחת המלוכה כולה. הלני המלכה, הידועה ממקורות היהדות, התגיירה במאה האחרונה שלפני הספירה הנוצרית, ויחד עם בניה עברה לגור בירושלים, בנתה ארמונות בצפונה של עיר דוד ותרמה תרומה משמעותית לבית המקדש לפני שנכבשה ירושלים בידי הרומאים.

בזכות קשריו בני 2,500 השנים של העם היהודי עם בבל, היא עירק, לא היינו מופתעים כשאחד המקומיים סיפר לנו כי נוכל למצוא את מצבת קברו של עזרא הסופר בארביל. אנחנו יודעים שיש האומרים כי מקום קבורת עזרא הוא בבצרה שבעירק, וישנה גם מסורת על כך שהוא קבור בטאדיף שבצפון סוריה, אבל ארביל? המינימום שיכולנו לעשות היה לבדוק את הדבא, וכך, יצאנו לעבר האתר, בית קברות מוסלמי קטן, רק כדי לגלות ששער הכניסה נעול. לנוחות המבקרים, היה חרות על השער מספר הטלפון של האחראית. המתורגמן שעיימנו התקשר אליה, ולאחר המתנה של עשרים דקות בגשם, היא סוף סוף הגיעה ונתנה לנו להיכנס. היא הסבירה שמשפחתה דואגת לבית קברות זה כבר שבעה דורות, והודתה שזה לא קברו של עזרא, אלא "המקום שבו הוא ישן".

אגדת עזרא הישן. מי הצדיק היהודי שביקר במקום?

משיבים מלחמה. לוחמים כורדים בקרב נגד כוחות דאע"ש

שהיא מעולם לא קיימה את בקשתה, כי מעולם לא מצאה מניין יהודים.

אבל היא כן שומרת על חלק ממנהגיה של אימה. היא סיפרה כי אימה לימדה אותה תמיד שעשרים דקות לפני השקיעה ביום ששי צריך להדליק נרות. ואז, לגודל תדהמתנו, היא הניפה את ידיה שלוש פעמים, כיסתה את עיניה ואמרה את הברכה. היא הכירה גם את ברכת 'על נטילת ידיים', ועד היום אינה אוכלת פיתות עשויות שמרים בפסח. היא תיארה גם כיצד היא מפרשה חלה בברכה, ואיך לבעלה לא מפריע האוכל הקר שהיא מגישה לו בשבת. וכששאלנו אם היא יודעת לקרוא 'קריאת שמע', היא דקלמה את פרשיות ה'שמע' בשלמותן, בדיוקנות רבה, והצהירה שהיא אומרת אותן שלוש פעמים ביום. גם בנה קרא לאוזנינו את קריאת שמע, ובתה ביקשה מאיתנו להעניק לילדיה שמות יהודיים.

כעת, כשמותר בכורדיסטן להודות ללא חת בקיומו של הקשר היהודי, כמה מבכירי השלטון הודו אף הם בעובדת היותם 'בנג'וז', ועל פי הסטטיסטיקה הממשלתית ישנה ירידה של 40% בהשתתפות בתפלות במסגדים מאז הופעתה של דאע"ש. אווירת ה'כולנו נגדם' הזו הקלה על ה'בנג'וז' להכיר סוף סוף במוצאם ובמורשתם. עדיין, אף אחד לא מכריז ברחובות על שורשיו היהודיים, אך הם גם אינם מסתירים אותם עוד. לשראד, מצידו, יש תוכנית מסועפת. הוא אחראי לקשרים עם מעל מאה אלף כורדים המתגוררים בארץ ואף ביקר בה כמה פעמים. הוא אפילו מדבר על הקמת מוזיאון ובית כנסת, אך גם

מודע לידע המוגבל כל כך של אנשי המקום. בכל זאת, שרזאד לקח מה שיכול היה להיות תפקיד ממשלתי נמוך-דרגה ונתן לו מעמד בינלאומי. מסירותו לתפקיד והכוחות שהוא משקיף בו – הם מדהימים, כשחושבים על קהילה שכמעט אינה זוכרת דבר על יהדותה.

החלטה גורלית

תוך כדי נסיעה, התקשר אל שרזאד 'בנג'וז' חשוב אחר, המקושר היטב באמצעות חבריו הוותיקים בחוג המנהיגים הוותיקים של ה'פשמרגה' – הכוחות הצבאיים בכורדיסטן. הוא הסביר שכל ה"VIP" (כתיבי 'משפחה') חייבים לבקר בקברו של המולה מוסטפה בארזאני (1979–1903), אביו של הנשיא הנוכחי, מסעוד, ומייסד המפלגה הדמוקרטית הכורדית, ששיחק תפקיד מרכזי במאבק של הכורדים. הוא היה שייח' וראש שבט, ובאתר קברו מבקרים למעלה ממאה אלף איש בשנה. תהיה זו פגיעה בזכרו אם לא נאריך את דרכנו בשלוש שעות עבור הביקור בבארזאן, עיר מגוריו, בה נקבר מחדש בשנת תשנ"ג (1993). נסענו לשם. בכביש מתפתל בין ההרים ובשגל מעמיק – עברנו כמה עמדות בידוק בטחוני שבהן סימנו לנו להמשיך. כשהגענו למרכז המבקרים, קיבלה את פנינו קבוצת אנשים נכבדים למראה שהמתינו לנו למרות טיפות הגשם הקרות. עברנו סבב של לחיצות ידיים, כשאחד הנוכחים בולט בתלבושתו – מעיל צמר בגוון חום בהיר מבהיק, עם מכנסיים רחבות כמנהג

אנשי המקום, טורבן ונרתיק אקדח יפהפה קשור למותניו. היה זה השייך בארזאני, השליט המקומי ומארחנו – בן דודו של נשיא כורדיסטן. הסרנו את נעלינו ונשלחנו לעבר סלון ענק מכוסה שטיחים, בו התיישבנו כולנו בכיסאות רשמיים גדולים והתכוננו לנאום. השייך, באמצעות מתורגמו – כורדי עירקי ממוצא אירני – דובר אנגלית מצוינת ובעל תואר במדעי המחשב – שוחח עימנו בחופשיות, כדבר אח אל אחיו. הוא דיבר על חשיבותו של מוסטפה בארזאני ומאבקם של בני העם הכורדי למען חופש ודמוקרטיה. הוא הדגיש כיצד חיו היהודים בהרמוניה עם שכניהם המוסלמים הכורדים במשך מאות שנים.

הוא סיפר על מקרה שבו כמה יהודים נרדפו על ידי המוסלמים באחד הכפרים, וכיצד עצר מוסטפה בארזאני את הרדיפות האלה. לא זו בלבד שהוא הורה לכפריים המוסלמים לא להציק ליהודים, אלא שהוא אף הלך והזמין את היהודים לבארזאן, לחיות תחת חסותו. הוא דיבר על בעיות דומות שאיתן מתמודדות מדינת ישראל וכורדיסטן, וכיצד מבקשים הכורדים שלום והרמוניה עם שכניהם, אבל אינם רואים כיצד מתממשת שאיפה זו בקרוב. היה זה נאום מרשים ומרגש. שאלנו כמה שאלות וסיימנו את חלקו הרשמי של הביקור בברכה שהענקנו לשייך בעברית. נראה היה כי מחווה זו נגעה לליבו.

כשיצאנו חזרה לשגל ולטיפות הגשם שהמשיכו לרדת, התקדמנו בתוך שיירה שלמה שבראשה רכב משטרתני שהוביל אותנו בנסיעה בת חמש דקות עד לקבר, הממוקם ממש בצמוד לבית הקברות

המוסלמי הגדול. השייך אז הראה לנו את מוזיאון הג'נוסייד, לזכרם של 8,000 הבארזאנים שרצח סדאם חוסיין בדם קר – רבים מהם נקברו בקברי אחים או שלא נקברו כלל. מנהל המוזיאון כינה אותו, "ידי ושם" שלנו."

מעולם לא ציפינו להיות בכפר ההררי הזה, רחוק כל כך מתוכנית המסע המקורית שלנו, אך מתברר שבארזאן – ההררית, המרוחקת, חסרת המשמעות הכלכלית, אך העיר הצפון-עירקית בעלת החשיבות הפוליטית – היתה ידועה ומפורסמת בזכות הקהילות היהודיות והנוצריות הגדולות שבה. השייך בארזאני הראה לנו כי מעבר לכביש מביתו ישנה רחבה ריקה עם שרידי קירות אבן – שרידיו של בית כנסת. כשכמעט נמחקה העיר על ידי סדאם חוסיין, שהוציא את חמתו על מושא הגאווה הכורדית הזה, ספג גם בית הכנסת את נחת זרועו.

הופתענו מהכבוד הרב שחלק לנו השייך הכורדי, שהציג בפנינו בגאווה רבה את 'בית המרחץ היהודי'. לכמה רגעים, התרגשנו לחשוב שאנו עומדים לראות מקווה טהרה עתיק, אך התברר שהיה זה בסך הכל מעיין טבעי של המוסלמים שבו השתמשו היהודים לצורך רחצה בימים שבהם טרם הגיעו המים בצינורות אל הבתים.

מסר אנושי

חזרה בארביל, מקרה שהתרחש עם ידידנו החדשים ממחיש היטב מה לימד אותנו המסע הזה. המארחים שלנו לקחו אותנו אל אחת המסעדות

המפוארות בארביל, שם קיבלנו חופש פעולה מלא במטבח, כדי שנוכל לפקח על אפיית הלאפות הטריות, חיתוך הירקות החיים לסלט וסחיטת מיץ פירות. היו איתנו כ-15 איש בקבוצה, רובם אכלו ארוחה מלאה, אך מששמע בעל המסעדה כי אנחנו אורחים מארץ, הוא התעקש שהארוחה כולה תהיה על חשבון הבית.

הכורדים הינם ידידים ובעלי-ברית, ולמרות שלמדינת ישראל ולכורדיסטן אין יחסים דיפלומטיים רשמיים (לוחמי ה-PKK אומנו בתחילה על ידי אש"ף), ישנם הטוענים כי קיים שיתוף פעולה בין שתי הממשלות, כמו גם קשרים עסקיים וצבאיים בין שתי המדינות. בנאום שנשא בשנת תשע"ד (2014), הביע ראש הממשלה, בנימין נתניהו, את תמיכתו בכורדיסטן עצמאית, כשהוא משבח את "מחויבותה הפוליטית ומתיונתה הפוליטית".

הכורדים רואים במדינת ישראל בת-ברית פוטנציאלית, אחרי שעברו אתגרים וקשיים דומים לשלנו. רק בשבוע שעבר, כינתה שרת המשפטים, איילת שקד, את העם הכורדי "שותף של ישראל", כשהיא מציינת את האינטרסים המשותפים לישראלים ולכורדים בהפלת קבוצות הג'יהאד האיסלמיות העולות באזור.

הכורדים שפגשנו באותו אזור של היסטוריה, מסורת ומאבקים, ביקשו מאיתנו להעביר בשמם מסר פשוט: "אנחנו הכורדים אוהבים את ישראל ואת היהודים, ורוצים קשר הרבה יותר קרוב איתכם בשנים הבאות". אנחנו מעבירים את המסר. ■